

OSMANLI GÜVENCESİNDE TEHCİR YASASI

(RELOCATION DECREE UNDER
THE PROTECTION OF THE OTTOMAN EMPIRE)

Hakkı YAPICI

Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Yakıncağ ABD
aiscan@atauni.edu.tr

Özet: *Osmanlı Devleti'ni I. Dünya savaşının devam ettiği yıllarda Doğu Anadolu'da en fazla sıkıntıya sokan mesele hiç şüphesiz ki Ermeni olayları olmuştur. Osmanlı Hükümeti'nin bütün iyi niyetine rağmen, olayların giderek artması, isyanların tamamen bir ihanete dönüşmesi, cephe gerisinde savunmasız halkın can ve mal güvenliğinin tehlikeye girmesi bazı tedbirlerin alınmasını gerekli kılmıştır. Osmanlı Hükümeti en son çare olarak Tehcir Kanunu (1915) adıyla meşhur olan Sevk ve İskân Kanunu çıkarmıştır. Ancak hükümet Ermenileri göç ettirirken yol güvenliği, barınma, beslenme gibi tedbirleri en ciddi şekilde temin etmiş, Ermenilere tehcirden evvelki malî durumlarına uygun emlak, arâzî vererek iskân etmiştir.*

Anahtar Kelimeler: *Tehcir, Ermeni, Osmanlı Devleti, Rusya, Doğu Anadolu, Ayastefanos, Berlin Antlaşması.*

Abstract: *During the first years of the First World War, the biggest problem for the Ottoman State in the east Anatolia was the Armenian events. Despite the Ottoman State's good will for the Armenians, some measures had to be taken. Due to the increasing turmoil, rebellions turning to betrayal, dire life conditions of the people behind the front line, the Ottoman State was compelled to enact the law for the relocation of the Armenians. On the other hand, for relocations the state took serious measures concerning the route security, nutrition, and accommodation. Relocated Armenians received land and properties suitable to their financial situation before their migration.*

Key Words: *Immigration, Armenian, the Ottoman State, Russia, East Anatolia, Ayastefanos, Berlin Treaty.*

Giriş

Yakın tarihimizde “93 Harbi” olarak da bilinen 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın önemli neticelerinden biri de Anadolu İslahatı olmuştur. Bu politik terim, Avrupalı Devletlerin Osmanlı İmparatorluğu’nu parçalamak için uyguladıkları Şark Meselesi’nin ancak bir boyutunu ifade etmiştir. Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti’nin XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren gerilemeye başlaması ile Rusya, İngiltere gibi bazı hasım ülkeler, Osmanlı Devleti ile mücadelelerinde kendilerine yardımcı olabilecek bazı unsurlara dikkat etmiş, öncelikle Hristiyan olan bu unsurlar arasında batıda Sırp’lar’a, doğuda da Ermenilere büyük bir önem vermişlerdir.¹ Avrupalı devletler de Anadolu İslahatı gerekçesiyle Osmanlı Devletinin iç işlerine müdahale ederek, Ermeni sorununu uluslar arası bir mesele haline getirmiş, İngiltere ve Rusya liderliğindeki bir kısım ülkeler de bir yandan Ermeniler lehine ıslahat yapılması için Osmanlı Devleti’ne baskı yapmış, öte yandan Doğu Anadolu Konsolosları ve temsilcileri vasıtasıyla Ermenileri ayaklanmaya tahrik ve teşvik ederek, ayaklanan Ermenilere sahip çıkmışlardır. Bu doğrultuda da uluslar arası konjonktüre bağlı olarak Ermeniler yararına Doğu Anadolu’da ıslahat yapılması tartışmaları I. Dünya Savaşı arifesine kadar bazen şiddetlenmiş, bazen de yavaşlayarak hep devam etmiştir.²

I. Osmanlı Devleti’nde Ermeniler

Ermeniler asırlarca Osmanlı Devleti’nde barış ve huzur içinde yaşamışlar, hükümet idaresinde kimi zaman oldukça önemli görevler alacak kadar itimat da kazanmışlardır.³ Bundan başka Ermeniler “teba-i sâdika”⁴ ünvanıyla imparatorluk bünyesinde ayrıcalıklı bir konum kazanarak her türlü yetki ve salahiyet içinde müreffeh bir toplum olmuşlardır. Sadık bir millet olarak tanınan Ermeniler bu sadakatlerini ancak Osmanlı Devleti’nin gerileme dönemine kadar devam ettirmişlerdir. Balkan milletlerinin, milliyetçilik fikrinin etkisiyle ayaklanarak bağımsızlık mücadeleleri içine girmeleri Ermenileri de derinden etkilemiştir. Esasen Ermenilerin bağımsızlık ve istiklâl isteklerinde dayandıkları en kuvvetli sebep, Balkan Hıristiyanlarının Avrupalılar ve Ruslar tarafından yapılan yardım ve destek ile istiklallerine kavuşmuş olmalarıdır.⁵ Osmanlı İmparatorluğu’nu parçalamak isteyen bu devletler azınlıkların bu ideallerini sürekli destekleyerek

1 Tuncer Baykara, *Rusların Doğu Anadolu’da Bir Ermeni Yurdu Yaratma Girişimi, Sekizinci Askerî Tarih Semineri I*, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2003, s. 403.

2 Betül Aslan, *Erzurum’da Ermeni Olayları (1918–1920) (Hatıralar- Belgeler- Kazılar)*, Erzurum Atatürk Üniv., Yayınları, 2004, ss. 28–29.

3 İsmet Binark, *Ermeniler’in Türkler’e Yaptıkları Mezalim ve Soykırımın Arşiv Belgeleri*, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayınları, 2001, s. 4.

4 Kadir Mısırhoğlu, *Moskof Mezalimi*, İstanbul: Sebül Yayınevi, s. 223.

5 Mehmet Ethemoğlu, *Ermeni Terörünün Kısa Tarihi*, Diyarbakır, 1987, ss. 12–13.

onlara her türlü yardımda bulunmuşlar, Babî'li'ye yaptıkları baskı ile istiklallerine kavuşmalarında etkili olmuşlardır.

Bilindiği üzere, Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa topraklarında olduğu gibi, Asya'da da Hıristiyan azınlıklara dayanmak suretiyle tarihi emellerini gerçekleştirmek niyetini hep canlı tutmuştur. Rus ajanları bıkmadan usanmadan asırlarca iyi ilişkiler içinde birlikte yaşadığımız Ermeni vatandaşlarımızı Türkler'e karşı kin ve garazla beslemişler ve tahrik etmişlerdir.⁶ Bu maksatla Ruslar, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında yeni bir taktik deneyerek, Kafkasya cephesinde, Ermeni asıllı generallere görev vererek Doğu vilayetlerinde oturan Ermenilerin milliyetçilik duygularını harekete geçirmiş ve onları bir takım vaatlerle kendi politikalarına uygun davranır hale getirmişlerdir.⁷ Rusların bu tahriklerinden etkilenen Ermeniler, aralarındaki mezhep tartışmalarını bir kenara atarak, müştereken hareket etmeye başlamışlardır.

Doğu Anadolu'yu elinde tutmayı planlayan Rusya, müstakil bir Ermenistan fikrine aslında kesinlikle taraftar olmamış, Osmanlı Ermenilerinin tıpkı Balkan milletlerinde olduğu gibi, sempatisini kazanarak kendi nüfuzları etkisine girmesini istemişlerdir. Avrupa topraklarında yaşayan Osmanlı Hıristiyanlarının haklarını almak bahanesiyle 93 harbine girmiş olan Rusya'nın tahriklerinden ümide kapılan Ermeniler, harb esnasında Ruslara yaptıkları hizmetlerin de mükâfatını almak için harekete geçmişlerdir. Savaşın son günlerinde, Ermeni patriği Nerses Varjabedian'ın başkanlığında toplanan Ermeni Milleti Meclisi, Rus Çarına başvurmayı kararlaştırmış, Rus Çar'ı II. Nikolay'a gönderdikleri bir muhtıra Doğu Anadolu'da Fırat nehrine kadar olan bölgelerin Türklere geri verilmeyip, Rusya'ya ilhak edilmesini, bu olmadığı takdirde, Bulgaristan'a ve "Bulgar milletine" verilecek imtiyazların, "Ermeni milletine" de verilmesini, işgal edilen toprakların boşaltılması halinde ise, Osmanlı hükümetinden ıslahat yapılması için maddi bir teminat alınmasını ve bu ıslahatın tatbik ve tamamlanmasına kadar Rus işgalinin devam etmesini istemişlerdir.⁸

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında çıkan son savaşın neticesinde Rus ordusu Ayastefanos'a (Yeşilköy) geldiği zaman, Patrik Nerses Varjabedian Rusya Başkumandanı Grandük Nikola'ya başvurarak Ayastefanos'ta imzalanan sulh antlaşmasına Ermeni milleti lehine bazı maddeler koydurmuştur. Aslında Ayastefanos'ta 3 Mart 1878 tarihinde imzalanmış olan sulh antlaşmasının on altıncı

6 Schemsi Kara, *Türkler ve Ermenistan Meselesi*, (Hazırlayan: Bayram Kodaman), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 4.

7 Hasan Dilan, *Les Evenements Armentens Dans les Documents Diplomatiques Français (1914-1918)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005, s. 14.

8 Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897)*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1986, ss. 2-3.

maddesi gereğince, Osmanlı Devleti Ermenilerin yerleşik olarak buldukları eyaletlerde o yerin ihtiyaçlarına göre gerekli ıslahat ve düzenlemeleri yapmayı, Ermenilerin Kürtlere ve Çerkezlere karşı emniyetlerini sağlamayı taahhüt etmiştir.⁹ Bu madde Ermenileri pek memnun etmemesine rağmen, onlar bağımsızlık için önemli bir gelişme kat ettiklerine inanarak Ermeni meselesini devletlerarası bir sorun haline getirmişlerdir. Ayastefanos antlaşması ile Rusya çok kazançlı duruma geçince, bu durumdan en fazla İngiltere rahatsız olmuştur. Çünkü Rusya bu antlaşmayla Doğu Anadolu'da mühim mevkiileri elde edip güneye inmeyi hedefleyerek, İngiltere'nin ticaret yollarını tehdit edebilecek bir pozisyona kavuşabilecektir. Ayrıca Ermenilerle ilgili 16. madde Balkanlardaki bölünmeye benzer durumun Anadolu'da da meydana gelmesine zemin hazırlamış olduğundan¹⁰ batılı devletler Ayastefanos antlaşmasının maddelerinin özellikle Rusya'nın işine yaradığı, kendi çıkarlarının tehlikeye girdiğini göyerek, antlaşmanın yeniden görüşülmesi için bir araya gelmişlerdir.

Berlin Kongresi, Alman Başvekili Bismarck başkanlığındaki çalışmalarına 13 Haziran 1878'de başlamıştır.¹¹ Bismarck yaptığı konuşmada kongrenin Devlet-i Aliye için toplanmadığını, Avrupa devletlerinin çıkarlarına dokunur maddeleri ihtiva eden Ayastefanos'u değiştirmeyi hedeflediğini açıkça ifade etmiştir.¹² 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin antlaşmasında Ermenilerle ilgili 16. madde bazı değişikliklerle şu haliyle kabul edilmiştir. Babıâli, ahali Ermeni bulunan vilâyâtta ihtiyacât-i mahalliyyenin icab ettiği ıslâhatı bilâ-te'hir icra ve Ermenilerin Çerkez ve Kürtlere karşı huzur ve emniyetlerini te'min etmeği taahhüd eylemiştir. Ve bu babda ittihaz olunacak tedâbiri arasına devletlere tebliğ edeceğinden düvel-i müşârunileyhim tedâbir-i mezkûrenin icrasına nezâret eyleyeceklerdir (Ahidnâme madde: 61)¹³ Ermeni kilisesi Berlin Kongresi'ne bir heyet göndererek gelişmeleri takip etmiş, ayrıca heyet vasıtasıyla Avrupa başkentlerini dolaşarak davaları için destek aramışlardır. Ermeni Patriği Nerses, siyasetlerinin Rusya'ya minnet borçlu olarak, İngiltere'den ümit ve onun sayesinde hedeflerine ulaşmak olduğunu belirtmiştir. Hâlbuki İngiltere'nin Ermeni sorununa bakış açısı bu devrede Rusya'dan pek farklı değildir.

9 Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, Ankara: Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı Yayınları, 2001, s.7, Mahmut Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, c. I-II-III, (Hazırlayan: İsmet Miroğlu) İstanbul: Berekât Yayınları, 1983, s. 579, Sedat Laçiner, *Türkler ve Ermeniler (Bir Uluslararası İlişkiler Çalışması)*, Ankara: Usak Yayınları, 2005, s. 3.

10 Yuluğ Tekin Kurat, *Henri Layard'ın İstanbul Elçiliği, 1877-1880*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1968, s.68.

11 Coşkun Üçok, *Siyasal Tarih (1789-1960)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1975, s. 159.

12 Ali Fuat Türkgeldi, (Yayına hazırlayan Bekir Sıtkı Baykal), *Mesâil-i Mühime-i Siyasiye*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1957 c. II, s. 65.

13 Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühime-i Siyasiye*, s. 87, Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1953, c. I, s. 423.

İngiliz gazetelerinde Ermenistan fikri aleyhine yazılar yazıldığı gibi, Lord Saliabury de Ermenilerin “Ermenistan” diye adlandırdıkları Doğu Anadolu’da bağımsızlık için şartların müsait olmadığını, Ermenilerin burada çeşitli din ve mezhep mensuplarıyla karışık bir halde yaşadıklarını ve azınlık durumunda olan Ermeni Milleti için bağımsızlığın veya muhtar bir eyaletin tespitinin imkânsız olduğunu söylemeye devam etmişlerdir.¹⁴ Ancak Ermeniler bağımsızlık peşinde koşmaya ve bu ideali gerçekleştirmek için her yolu denemeyi de ihmal etmemişlerdir. Bilhassa Berlin Kongresi’nden sonra Ermeniler, İngiltere’den aldıkları vaatlerle muhtar bir Ermenistan için mücadeleye girişmişlerdir.¹⁵ Gerçekte İngiltere’nin Ermenilerle ilgilenmesi politik ihtiyaçtan ileri gelmekte, dolayısıyla bu ihtiyaç, Şark’ta tesis ettiği politikayı sürdürebilmek için İmparatorluktaki cemaatlerden (unsurlardan) birini elde etmesini ve himayesi altına almasını gerektirmekteydi.¹⁶ Ayrıca İngiltere, Doğu Anadolu’da kendine bağlı bağımsız bir Ermenistan kurulması düşüncesiyle Rusya’nın hedeflerine set çekmeye çalışmış¹⁷ Ermeniler üzerinde oynanan bütün bu siyasi oyunlar Osmanlı Devleti’ni çok ciddi sıkıntılara sokmuş, tasavvur edilemeyen hadiselerle sebebiyet vermiştir.

II. Birinci Dünya Savaşı’nda Ermeniler

Berlin Kongresi’nden sonra hızlanan ve bazen İngiltere’nin bazen de Rusya’nın inisiyatifinde devam eden “İslahât Meselesi” Birinci Dünya Savaşı arifesinde Osmanlı Devleti’ni zor durumda bırakan büyük bir sorun haline gelmiştir. Özellikle İngiltere Ermenilere uygulanacak reformlar üzerinde ısrarla durmuş, bu ıslahatların uygulanması için Babiâli’ye baskı yapmaktan geri durmamıştır.¹⁸ Böylece ıslahat bahanesiyle atılan sun’î “Ermeni Meselesi” savaş sırasında yerini, bu defa Ermenilerin başrolünü oynadıkları, yeni bir meseleye bırakmıştır: “Ermeni Katliamı”. Bu olaylarda Rusya, Ermenileri sadece propaganda yoluyla desteklemekle kalmamış, onlara silah ve cephane temin etmiş, mâli imkanlar da sağlamıştır.¹⁹

Bu amaçlarla teşkilatlanmaları sağlanan Ermeniler bağımsız bir Ermenistan kurmak için büyük bir kin duygusuyla savaşmaya kararlı olduklarını göstermişlerdir.²⁰ Seferberlik ilân edilir edilmez hem Osmanlı toprakları içinde

14 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul: Belge Yayınları, 1974, ss. 242-245.

15 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları*, c. VIII, Ankara, 1988, s. 131.

16 Schemsi Kara, *Türkler ve Ermenistan Meselesi*, s. 17.

17 Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 530.

18 Musa Şaşmaz, *British Policy and The Application of Reform for The Armenians in Eastern Anatolia 1877-1897*, Ankara, 2000, s. 83.

19 Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Ankara: Yüzyüncü Yıl Üniv., Yayınları, 1990, ss. 63-66.

20 Mehmet Saray, *The Principles of Turkish Administration and Their Impact on The Lives Non-Muslim People: The Armenians As A Case Study*, Ankara, 2003, ss. 34-35.

hem de dışında hemen harekete geçmişler; gönüllüler, çeteler hâlinde Kafkaslar'da ve Anadolu'nun birçok yerinde yüz binlerce masum Türk'ü katletmiş, köyleri, kasabaları yakmış, yıkmış; ordumuzu arkadan vurmaktan, ikmal yollarını kesmekten, önlerine gelen her şeyi tahrip etmekten kendilerini alamamış, eylemlerine katılmayan Ermenileri ve Türk olmayan diğer insanları da öldürmekten geri durmamışlardır. Böylece Zeytun (Süleymanlı – Maraş)'da, Kayseri'de, Bitlis'te, Sivas'ta, Trabzon'da, Ankara'da, Adana'da, Urfa'da, İzmit - Adapazarı'nda Hüdavendigâr (Bursa)'da, Musa Dağı'nda v.s.de insan aklının ve mantığının kabul edemeyeceği vahşetler sergilenmişlerdir.²¹ Birinci Dünya savaşında Ruslar doğudan, İngiliz ve Fransızlar Çanakkale'den ve güneyden Osmanlı Devleti'ne saldırırlarken, Anadolu'nun doğusu, batısı ve güneyinde harekete geçen Ermeniler Rusya'nın teşvik ve desteğiyle özellikle Doğu Anadolu'da savunmasız halka karşı toptan yok etme siyasetini harekete geçirmişlerdir.²² Zikrettiğimiz yerlerin dışında İzmir, İstanbul, Maraş, Antep, Halep ve daha birçok yerde İngiliz ve Fransızlar, komiteler ve kilise mensuplarını teşvik, tahrik ve silahlandırarak dokuz yüz yıldır beraber yaşadıkları Müslümanlara karşı Ermenilere insanlık dışı cinayetler işletirmiş, savaş sonrasında ise onları kaderleriyle baş başa bırakılmışlardır.

III. Tehcir Yasası ve Uygulanışı

Yukarıda bahsi geçen tüm açılımlardan hareketle, ölüm kalım mücadelesi veren bir milletin savaş hukukunun geçerli olduğu koşullarda ihanet içinde olan bir azınlığa karşı alabileceği en insani önlem tehcir kararı olmuştur. Osmanlı Devleti Ermeni olaylarında sağduyu ile hareket ederek birçok ülkenin – Fransızların Cezayir'de, Almanların Polonya'da yaptıkları katliam – savaş zamanında ihanet edenlere yaptıklarını Ermenilere yapmamış, sadece onları savaş alanlarından uzaklaştırmakla yetinmiştir.²³ Hatırlanacağı üzere, Osmanlı Hükümeti, I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği bu dönemde bir taraftan cephelede savaşırken aynı zamanda Ermeni olaylarıyla da uğraşmak zorunda kalmıştır. Hükümet, 6 Eylül 1914'de, Ermenilerin kalabalık olduğu vilâyetlere bir şifre tamim göndererek, Ermeni siyasi parti başkanları ve elebaşlarının hareketlerinin devamlı kontrol altında tutulması talimatını vermiştir. Ayrıca 24 Nisan 1915'te, Dâhiliye Nezareti, Ermeni Komite Merkezleri'nin kapatılması, evrakına el konulması ve Komite elebaşlarının tutuklanmasını tamim etmiştir. 26 Nisan'da da Başkumandanlık birliklere aynı mealde bir tamim yaparak elebaşların askeri mahkemelere sevki ile

21 Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir...*, s. 70.

22 Talât Paşa, *Ermeni Vahşeti ve Osmanlı Devleti Raporu Ermeni Komitelerinin Âmil ve Harekât-ı İhtilâliyesi*, (Hazırlayan Nurer Uğurlu), İstanbul: Örgün Yayınevi, 2005, ss. 7-8.

23 Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir...*, s. 94.

suçluların cezalandırılmasını istemiştir²⁴. İstanbul'da ikamet eden 77.730 Ermeni'den yalnız ihtilalcilerle bağlantısı olan veya zanlı konumunda olan 235 kişi tutuklanmıştır. Diğer Ermenilerle ilgili bir tasarrufta bulunulmamıştır.²⁵ Uygulamaya konulan bütün tedbirlere rağmen, bazı Ermenilerin ihanete devam ettikleri ve Ruslarla işbirliğini sürdürdükleri anlaşılmıştır.

27 Mayıs 1915 tarihinde Osmanlı Hükümeti'nce tehcir kanunu da denilen "sevk ve iskân kanunu" çıkarılmıştır. Bu kanun "vakt-ı seferde icrâât-ı Hükümete karşı gelenler için cihet-i askeriyece ittihat olunacak tedâbir hakkında kanun-ı muvakkat" adını taşımakta ve ülkede huzursuzluk çıkaran, silahlı mukavemet eden, düşmana casusluk yapan köy ve kasaba ahalisini hedef almıştır. Buna göre, ordu ve kumandanlar, hükümet emirlerine, ülkenin savunmasına ve âsâyîşine ilişkin uygulamalara karşı gelen olursa ve silâhla direnişte bulunurlarsa gereken cezalandırmanın yapılmasıyla görevlendirilmişlerdir. Aynı zamanda, askerî faaliyette bulunan, casusluk veya hıyanetleri görülen köy ve kasaba ahalilerinin tek tek veya toplu hâlde başka bölgelere de sevk ve iskânı gerçekleştirilmiştir. Kanun, yayımlandığı tarihten itibaren geçerli olmuş ve uygulanışında Başkumandanlık Vekili ve Harbiye Nâzırı memur olarak atanmıştır. Bütün bu konular özel komisyonlar marifetiyle yürütülecek ve bu hususta bir talimatname hazırlanacaktır.²⁶ Sevk ve İskân Kanunu uygulaması doğrudan doğruya cephelerin güvenliğini etkileyecek olan bölgelerde gerçekleştirilmiştir. Bu göç esnasında Ermenilerin sevk edildikleri yerlerde oluşturdukları nüfus oranlarına da dikkat edilmiştir. Ermenilerin, o yerleşim biriminin nüfusunun % 10'unu geçmemesine itina gösterilmiştir. Bütün Ermeniler tehcire tabi tutulmamışlardır. Hastalar, körler, Katolik ve Protestan mezhebine mensup olanlar, askerler, memurlar, tüccarlar, yetim çocuklar ve mebuslar tehcirden istisna tutulmuşlardır. Sevkıyat, 25 Kasım 1915 tarihinden itibaren kış sebebiyle geçici olarak, bir süre sonra da tamamen durdurulmuştur.²⁷

Göç Kanununun ve daha sonrasındaki talimatnamelerin uygulanmasıyla ilgili olarak Osmanlı Devleti Dâhiliye, Hâriciye, Harbiye, Maliye ve Adalet Bakanlıklarını görevlendirmiştir. "Muhacirîn Komisyonu", "İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdiriyeti", "Emvâl-i Metruke Komisyonları" ile bazı mahalli komisyonlar görev almıştır.²⁸ Bâb-ı Âlî Dâhiliye Nezâreti İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti

24 Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983, ss. 212-213.

25 Davut Kılıç, *Tarihten Günümüze İstanbul Ermeni Patrikhanesi*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2008, s. 272.

26 Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası...*, s. 214, Abdullah Yaman, *Ermeni Meselesi ve Türkiye*, Otağ Yayınları, 1973, s. 373., Cemal Anadol, *Tarihin Işığında Ermeni Dosyası*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2002, s. 351.

27 Ramazan Tosun, *Ermeni Meselesi ve Kayseri'deki Ermeni Olayları*, Ankara: Tamba Yayınları, 2000, ss. 62-63.

28 Berna Türkdoğan, *1915'den Günümüze Tehcir (Türkler ve Ermeniler)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2006, ss. 96-99. Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı...*, s. 110, Mehmed Hocaoğlu, *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, İstanbul, 1976.

aşağıda tam metni verilen belgede sevk ve iskan kanunu gereğince uygulamalar ile alınan tedbirler açıklanmıştır ki bu tedbirler transkripsiyonunu yapmış olduğumuz aşağıdaki vesikada da açıkça ortadadır.

Bâb-ı Âlî, Dâhiliye Nezâreti, İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdiriyyeti ²⁹

Marûz-ı çâkerî kemîneleridir

Huzûr-ı sâmi-i cenâb-ı Sadâret-penâhîye Muhât-ı ilm-i sâmi-i fehîmâneleri olduğu üzere temâmiyyet-i mülkiye-i Osmaniye ve saltanat-ı Devlet-i Aliye aleyhinde perverde ettikleri âmâl-ı istilâ-cüyâne ve ihtirâsat-ı imhâkârânenin husûlünü tebe'a-yı şâhâne arasına ilka-ı nifak ve mefsedetle ihzâr ve temine çalışan düvel-i ma'lûmenin firifte-i tezvîrât ve tesvîlâtı olan bazı kimseler tarafından mevâtîd ve ikâ'-ı tehdîdâtla Ermeni cemaâtı mensûbîni meyânında uyandırılıp vesâit-i gûnâ-gûn ile idâme edilen âmâl-ı iftirâk-perverînin icra'ât-ı devlete mûmâna'ât, kuvve-i zabıtaya ta'arruz ve isyân-ı müsellâh tarzında ara sıra tezâhür eden âsâr-ı fi'liyesi ahâlî-i sadıka-i sâireyi tenfir ve muhafaza-i mevcudiyete sevk ve icbârla devletçe vukû'u arzu edilemeyecek bazı vekâyi-elîmenin hudûsuna sebebiyet vermesi ve devletin muhafaza -ı emn ü âsâyişi hususunda tevâlî eden icrâât ve islâhât-ı fedâkârânesinin netâyic-i maddiyesi meşhût olmasına rağmen haricî tesvîlâtın temâdîsi ve sırf bir mesele-i dahiliye mâhiyetini gaib etmesi lâzım gelen islâhât-ı mahalliye umûrunun mesâil-i müstereke-i hâriciye şeklinde müzâkerat-ı umûmiyye ve düveliyye sahasına intikal etmesine sebebiyet vererek vilâyât-ı Osmaniye'nin bir kısmında nüfûz ve murakabe-i ecânib tahtında bazı imtiyazat-ı mahalliye ve teşkilât-ı husûsiye-i idâriye tatbikini istihdâf etmiş ve halbuki tesîrât ve ecânible Hükümet-i Osmaniye tarafından icrâ edilen bu yoldaki kâffe-i islâhat ve teşkilâtın vatan-ı Osmânî'nin inkisâm ve teçcezzîlisine müncerr olduğu tecârib-i adîde ve emsâl-i müessifesiyle sübût bulmuş olduğundan istiklâl ve temâmiyet-i mülkiye-i Osmaniye'nin bekası ilkaât-ı ecânible yapılacak, icrâ'ât-ı mûmâsileden müsâ'ade-i imkân dairesinde devletin tevakkî ve ihtirâzını müstelzim olduğu cihetle Devlet-i Aliyye'nin fihrist-i mesail-i hayatiyesi arasında mühim bir fasl-ı iştigal olan bu gailenin esaslı bi sûrette hâl ve fi'liyle külliyyen izâlesi esbâbının tehiyye ve ihzârı tasavvur ne mülâhaza edilmekte iken âhiren menâtk-ı harbiyeye civâr mahallerde sakin Ermenilerden bir kısmının hudûd-ı Osmaniye'yi a'dâ-yı devlet karşı muhafaza ile meşgul olan ordu-yı hümâyûnun harekâtını tas'îb ve erzak. ve mühimmât-ı askeriye nakliyâtını işkâl ve düşman ile tevhd-i âmâl ve if'âl ve bilhassa sufuf-ı a'dâya iltihâk ve memleket dâhilinde kuvva-ı askeriyye ve ahâlî-i ma'sûmeye müsellehan ta'arruz ve şuhûr ve kasabât-ı Osmâniyyeye tasallut ile katl ü nehb ü

29 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO) No: 326758, Orjinal metin için bkz. Ek

gârete ve düşman kuvvâ-yı bahriyyesine erzâk tedârikiyle mevâki-i müstahkemeyi irâ'eye cür'et etmeleri selâmet-i harekâtı teminen bu gibi anâsır-ı ihtilâliyenin sâha-i harekâttan uzaklaştırılması ve usâta üssü'l-harekât ve melce' olan köylerin tahliyesi icâb ederek hükûmet-i merkezîyye ve memurîn-i mahalliye ile bi'l-istişâre rü'esâ-yı askeriyeye icrâ'âta dahi başlanılıp Van, Bitlis, Erzurum vilâyâtıyla nefis-i Adana, nefis-i Sis ve nefis-i Mersin müstesna olmak üzere Adana, Mersin, Kozan, Cebel-i Bereket livaları, nefis-i Maraş müstesna olmak üzere Maraş sancağı ve Halep vilâyetinin merkez kazaları müstesna olmak üzere Iskenderun, Bilan, Cısır-i Şu'ur ve Antakya kazaları kurâ ve kasahatında sâkin Ermenilerin vilâyât-ı cenûbiyeye sevkine bi'l-ibtidar Van vilayetiyle hem-hudûd olan kısım-ı şimâlisi müstesna olmak üzere Musul vilâyetine ve Zor sancağına ve nefis-i Urfa müstesnâ olmak üzere Urfa sancağının kısım-ı cenubisine ve Halep vilâyetinin Şark ve Şark-ı cenubî kısmına ve Suriye vilâyetinin kısım-ı şarkisinde taraf-ı hükümetten tayin ve tahsis edilen mahallere nakl ve iskânına mübâşeret ve devam edilmekte bulunmuş olduğundan menfâat-ı esâsiyye-i devlete muvâfık. telakkî edilen bu cereyanın bir usûl kaide-i mutarrideye rabtı zarurî görülerek nakli icab edenlerin mahall-i mürettibeye iskâniyelerine müreffehen sevk ve irsâlleriyle güzergâhlarında temîn-i istirahat ve muhafaza-i can ve malları ve muvâsalatlarında keyfiyyet-i îvâlarıyla sûret-i kat'iyede iskânlarına kadar muhâcirin tahsîlâtından iâşeleri ve ahvâl-ı sâbika-ı mâliye ve iktisâdiyeleri nisbetinde kendilerine emlâk ve arazi tevzîi ve içlerinden muhtaç olanların taraf-ı hükümetten mesâkîn inşâsı ve zürra' ve muhtâcîn erbâb-ı san'ata tohumluk ve âlât v edevât tevzîi ve terk ettikleri memlekette kalan emvâl ve eşyalarının veyahut kıymetlerinin kendilerine sûret-i münâsebe ile iâdesi ve tahliye edilen köylere muhâcir ve aşâ'ir iskânıyla emlâk ve arazinin kıymeti takdir edilerek kendilerine tevzîi ve tahliye edilen şuhur ve kasabattta kâin olup nakledilen ahâlîye ait emvâl-ı gayr-i menkûlenin tahrir ve tesbit-i cins ve kıymet ve mikdârından sonra muhâcirine tevzîi ve muhâcirinin ihtisas ve iştigalleri haricinde kalacak zeytinlik, dutluk, bağ ve portakallıklarla dükkân, han, fabrika, depo gibi akarâtın bi'l- müzayede bey' veyahut îcârî ile bedelât-ı bâliğesinin suver-i münâsebe ile kendilerine ita etmek üzere ashâbı namına emâneten mal sandıklarına tevzîi ve muamelât ve icra'ât-ı mesrûdenin îfâsı zımında vuku' bulacak sarfiyyatın muhâcir tahsisâtından tesfiyesi tensîb edilerek bu bâbda bir talimât-nâme-i mahsus tanzim edilmiş ve talimât-nâmenin tatbik-i ahkâmıyla emvâl-ı metrûkenin temin-i muhafaza ve idâresi ve mu'âmelat-ı umûmiye-i iskâniyenin tesrî ve tanzîmi ve tedkîk ve teftişi ve bu hususta talimât-nâme ahkâmı ve nezâretten ahz ve telakki edilecek evâmir dairesinde mukarrerât ittihaz ve tatbîki ve tâlî komisyonlar teşkîli ile maaşlı memur istihdamı vazife salâhiyetlerini haiz olmak ve doğrudan doğruya Dahiliye Nezareti'ne merbûd bulunmak ve bir reis ile biri me'murin-i dahiliyeden ve diğeri me'murin-i maliyeden intihab ve tayin edilen iki azadan mürekkebe olmak üzere komisyonlar teşkîl edilerek mahallerine izamı mukarrer bulunmuş ve komisyonla

gönderilmeyen mahallerde işbu talimât-nâmenin icrâ-yı ahkâmı valilere tevdi edilmiş olmakla keyfiyetin Meclis-i Vükelâca bir karara iktirân ettirilmesi mütevakkıf-ı re'y-i sâmi-i fahimâneleridir. Ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l emrindir.

Fî 12 Recep 1333 ve Fî 13 Mayıs 1331, Dâhiliye Nazırı Talat

IV. Sonuç

Yukarıdaki metinden hareketle; Osmanlı Devleti bünyesinde oldukça özgür ve eşit yaşam alanı bulmuş olan Ermenilerin I. Dünya Savaşı'nın en hararetli aşamalarında, dış ve iç düşmanlara alet olarak başlattıkları geniş çaplı isyan karşısında Osmanlı Devletinin yürürlüğe koymak mecburiyetinde kaldığı sevk ve iskân yasasının esaslarının ne denli insancıl olduğu somut şekilde karşımızdadır.

Arşiv belgelerimizde de açıkça görüleceği üzere; binlerce insanın sevkî, iskânları, âsâyişlerinin temini, menkul ve gayrimenkullerinin korunması ve ibâte ve iâşelerinin sağlanması savaş halinde bulunan devlete çok ağır maddî külfet getirmiştir. Ancak bütün bu olumsuzluklara rağmen, Osmanlı Hükümeti'nin Tehcir'i uygularken hiçbir fedakârlıktan kaçınmadığı, gerekli tedbirleri almayı ihmal etmemiş olduğu da açıktır. Belgelerimizde ifade edildiği üzere, göç ettirilen Ermenilere tehcirden evvelki durumlarına uygun emlak ve arâzî temin edilerek iskânlarının yapılmış olduğu, içlerinde ihtiyaç sahibi olanlara ev tahsis edildiği, çiftçilere tohum yardımı ile sanatkârlara da alet ve edevat imkânı sağlanmış olduğu da görülmektedir. Ayrıca, Ermenilerin geldikleri yerlerde bıraktıkları mal ve eşyaların muayyen bedelleri de devlet tarafından güvence altına alınarak, kendilerine defaten ödenmiştir. Osmanlı Devleti'nin bahsi geçen sevk ve iskan yasası ekseninde sergilediği tutumu ve uygulamaları ortaya konan binlerce belgenin varlığı ortada iken, ulusal birlikteliğimizin ve bütünlüğümüzün sarsılmasını hedefleyen, gelişmiş ve modern dünyanın gereklerine adapte olmuş bir Türkiye Cumhuriyeti görmekten huzursuzluk duyan bir kısım güçlerin güdümlü yıpratma politikalarının altında yatan hakikatler de gün gibi meydandadır.

Fransızların Cezayir'de yapmış olduğu soykırım, Amerika'da Kızılderililerin maruz kaldığı vahşet, II. Dünya Savaşı'nda binlerce Yahudi'nin layık görüldüğü fırınlar, tartışma götürmez birer gerçekken, özellikle Fransa'nın liderliğini yaptığı bir kısım Ermeni Diasporası temsilcilerinin sadece görmek istediklerini görmeye çalışmaları ve tarihin gerçekleri ile karşılaşmaktan ne denli uzak durmaya gayret sarf ettikleri de gözümüzden kaçmamaktadır.

Netice itibariyle; sınırsız sayıda bilgi, belge ve dokümanla kimin kime ne yaptığı açıkça ortadadır. Çalışmamıza kaynak teşkil eden belgelerde de görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin kati suretle bir katliam veya soykırım politikasından uzak durduğu hatta bir zamanlar millet-i sadıka adını verdiği Ermenilere karşı elinden gelen her türlü kolaylığı, güvenliği ve merhameti esirgemediği de meydandadır. Konumuzla alakalı binlerce belge arşivlerimizde tarihe gözlerini kapatanları beklemekte, her şeyin gün gibi meydana çıkacağı ana kadar, en muteber tanıklar olma vasfıyla tek söz sahibi olmaya devam edecektir.



Ek: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO)
No: 326758, s.2

